

**ШЕРГІН С.О.,
доктор політичних наук,
професор,
завідувач кафедри
зовнішньої політики та
міжнародного права**

*Дипломатична академія
України
при МЗС України*

**Критерії, параметри і структурні елементи
регіональної підсистеми**

Радикальні геополітичні зрушення на євразійському просторі, що виникли після розпаду СРСР, прискорили процеси регіоналізації і глобалізації і призвели до формування нової міжнародної системи, яка за своїми структурно-функціональними ознаками наближається до багатополлярної. До таких регіонів, де внаслідок трансформації міжнародної системи створилась якісно нова конфігурація сил, належить Азійсько-Тихоокеанський регіон (АТР).

У цьому контексті важливим у науково-політичному та практичному відношенні є питання про критерії, параметри й структуру АТР.

У сучасній регіоналістиці поняття "регіон" немає універсального визначення і трактується залежно від проблеми, що вирішується. Серед інших так звана зовнішньополітична інтерпретація регіону

**ГЕОПОЛІТИЧНА
КОНФІГУРАЦІЯ
РЕГІОНАЛЬНИХ
СУБ'ЄКТІВ АТР
У КОНТЕКСТІ
ТРАНСФОРМАЦІЇ
МІЖНАРОДНОЇ
СИСТЕМИ**

(К.Дейч, Н.Палмер, У.Ростоу), згідно з якою “регіон – це група країн, які за багатьма очевидними параметрами більш взаємозв’язані між собою, ніж з іншими країнами”, уявляється найбільш прийнятною¹.

Відносно АТР наведена інтерпретація регіону підпадає під категорію підсистеми міжнародних відносин, де інтегруючим фактором разом з географічним є міжнародно-політичний чинник.

Щодо критеріїв регіональної спільності, то більшість дослідників сходяться на тому, що визначальними є рівень інтеграції та наявність спільних міжнародно-політичних проблем. За їх оцінкою, процес формування АТР як відносно цілісного геополітичного, гео економічного та геокультурного простору набув на початку ХХІ ст. рельєфних рис.

Найбільш поширеною серед фахівців є теза, що АТР – це геополітичний простір або мегарегіон, який, на відміну від географічної території, не має чітко визначених кордонів. Узагалі до АТР належить велика група країн Східної, Південно-Східної Азії, Північної, Центральної і Південної Америки, Австралії, Нової Зеландії і Океанії, що тяжіють до акваторії Тихого океану.

Слід зазначити, що стосовно питання географічних рамок, цілісності самого регіону у вітчизняній та зарубіжній науці немає єдиної точки зору. В американських джерелах до АТР зараховують крім США країни Південної і Північно-Східної Азії, а також Океанії. В Японії крім названих субрегіонів до АТР включають держави Латинської Америки, які омиваються Тихим океаном, і країни Південної Азії – Індію, Шрі-Ланку. На думку однієї групи китайських науковців, АТР складається з країн Східної та Південно-Східної Азії та Океанії, інша група включає в регіон Південну Азію, але всі виключають з нього тихоокеанські країни Латинської Америки. У російських вчених у цьому питанні також немає єдності. Одні виступають за розширене тлумачення регіону, і тоді у ньому опиняється майже 50 держав з населенням близько 3 млрд. чоловік, інші пропонують обмежити його 36 країнами з населенням близько 2 млрд. чоловік.

У світлі вищенаведеного уявляється можливим виділити на теоретичному рівні просторову “серцевину” АТР у складі східно-азійських країн: Японії, Китаю (разом з Тайванем), Корейського півострову (обидві Кореї) і азійську частину Росії. До цього центру тяжіє перша азійсько-тихоокеанська дуга – США, Канада, Австралія, Нова Зеландія, тобто високорозвинені країни з переважанням християнської цивілізації. До другої азійсько-тихоокеанської дуги належать Малайзія, Сінгапур, Таїланд,

Індонезія, Бруней, В'єтнам, Камбоджа, Лаос, М'янма, Монголія, Мексика, Чилі, Перу, острівні держави Тихого океану, тобто в основному країни неоіндустріальної модернізації.

Відтак можна дійти висновку, що трактування АТР як багаторівневого геополітичного простору, який немає достатньо чітких рубежів, не стало перепорою для визначення домінуючих тенденцій розвитку цього мегарегіону, котрий дедалі інтенсивніше слідом за Європою втягується у необоротні процеси глобалізації.

Внаслідок високих темпів індустріально-технологічного розвитку країни і території Східної Азії і західної частини Тихого океану протягом останніх двох десятиліть вийшли на провідні позиції, а сам регіон перетворився на один із епіцентрів світової виробничої і торговельної активності. Найбільш ефективно розвивались країни неоіндустріальної модернізації – Південна Корея, Сінгапур, Малайзія, Індонезія, Таїланд, В'єтнам, а також Китай, темпи розвитку яких у 90-і роки становили близько 7,5%, що у два рази перевищувало темпи розвитку інших промислово розвинених країн планети.

За даними МВФ, упродовж перших двох десятиріч XXI ст. сукупний ВВП країн АТР буде обчислюватися десятками трильйонів дол., а вартісні показники виробництва провідних країн регіону становитимуть: Китай – від 20 до 30 трлн. дол., США – 13,5, Японія – 5, Індонезія – 4,3, Південна Корея – 3,4, Таїланд – 2,4 трлн. дол.². Тенденція така: у 1995 р. ВВП США дорівнював сукупному ВВП Японії, Китаю, Індонезії, Південної Кореї і Таїланду. За 20-25 років американський валовий продукт становитиме близько 40% загального показника зазначених країн.

Згідно з прогнозами корпорації РЕНД, до 2015 р. частка п'яти найбільш розвинених держав Азії – Китаю, Японії, Кореї, Індонезії, а також Індії, що примикає до АТР, становитиме 45% глобального ВВП, тоді як на США – близько 25% і на Євросоюз – приблизно 15%. Таким чином, азійсько-тихоокеанський регіоналізм упродовж перших десятиріч перетворюється на потенціал глобального значення.

Наразі в АТР склалася оригінальна система внутрішньорегіональних зв'язків, яка об'єднує країни не тільки з різним рівнем господарського розвитку, але й з різними принципами управління економікою. Структуру цієї системи умовно можна назвати "триповерховою". Зміст її не є сталим і формується відповідно до змін галузевої структури окремих країн чи їх угруповань.

На верхньому поверсі знаходяться США і Японія, на які припадає понад 70% сукупного ВВП тихоокеанського регіону. За макроеко-

номічними показниками до них прилучаються Австралія і Канада. Другий поверх займають неоіндустріальні економіки Східної і Південно-Східної Азії – Тайвань, Південна Корея, Таїланд, Малайзія, Сінгапур, а також Центральної і Південної Америки – Мексика, Чилі, Перу та інші. На нижчому шаблі містяться найменш розвинені країни АСЕАН – М'янма, Лаос, Камбоджа і В'єтнам, з яких останній демонструє здатність перетворитися на ще одну неоіндустріальну країну регіону.

Окреме місце у цій системі посідає Китай, темпи економічного зростання якого, за даними офіційної статистики, коливались у 90-х роках у межах 8-10%. Наприкінці минулого століття ВВП Китаю становив близько 12% світового ВВП, а його валютні резерви перевищили суму в 150 млрд. дол.³

Прикметно, що посилення впливу Китаю на виробничі й інтеграційні процеси в регіоні співпало з піднесенням економіки Тайваню, Гонконгу і Сінгапуру. Ця обставина у поєднанні з культурно-історичними традиціями конфуціанського регіону дає підставу для висновку про формування “китайського спільного ринку”. На думку професора Гарвардського університету С.Гантінгтона, “економічний розвиток східноазійського регіону дедалі більш орієнтується на Китай”. Якщо взяти до уваги активну участь Китаю в організації Азійсько-Тихоокеанського співробітництва (АТЕС), співробітництво з Асоціацією країн Південно-Східної Азії за формулою АСЕАН + 3 (Китай, Японія, Південна Корея) а також членство в СОТ, то перетворення його на могутній центр економічної сили в регіоні є незаперечним фактом. У більш широкому контексті Китай перетворюється у четвертий світовий центр економічного розвитку епохи глобалізації – поряд зі США, Японією та Німеччиною.

Концептуальні підходи регіональних суб'єктів щодо питань безпеки

Формування АТР як цілісної підсистеми міждержавних відносин хронологічно відноситься до 50-80-х років, коли СРСР і США були ніби стрижнем цієї підсистеми, концентруючи навколо себе всі інші країни регіону. Така система за структурно-функціональними ознаками мала характер воєнно-стратегічної біполярності. У цих умовах відносини між іншими державами АТР не могли відокремитися у самостійну систему і до початку 90-х років залишались складовою частиною глобальної системи міжнародних відносин.

Ситуація радикально змінилась у 90-ті роки, коли стрімкий розвиток тихоокеанського регіоналізму під впливом глобалізаційних процесів став виходити за межі структури, заснованої на протистоянні двох центрів сили. Після розпаду СРСР чітко означились зовнішньополітичні параметри “китайського фактору” та зростання його впливу на формування якісно нової конфігурації сил в АТР. Активізація тихоокеанської політики КНР, прагнення Японії зберегти свої економічні позиції в країнах регіону, подальше зростання військового потенціалу США призвели до заміни в АТР ситуації воєнно-стратегічної біполярності станом політичної багатополярності і військово-стратегічної однополярності. Відтак відносини між країнами “тихоокеанського трикутника”: США-КНР-Японія стали визначальним фактором регіональної безпеки та рушійною силою міжнародно-політичного й економічного розвитку АТР. Характеризуючи ситуацію, що склалась в АТР на початку 90-х років, Інститут оборонних досліджень Індії зазначав у своїй доповіді: “Бурхливі зміни, що відбуваються в Європі, поки що не торкнулися АТР. Тут не набув розвитку процес подібний до гельсінського, не обговорюються проблеми взаємного скорочення збройних сил чи значного скорочення військових потенціалів. Більш того, тут відсутня взаємна довіра між країнами, існують райони збройної конфронтації, яка може перерости у широкомасштабні конфлікти”⁵.

Певний вакуум сили, відсутність колективної системи безпеки, загальна стратегічна невизначеність, яка зберігалась на початку 90-х років, обумовили ланцюгову реакцію гонки озброєнь в АТР. Так, за період 1990-1994 рр. серед країн АТР, які відзначились найбільшими витратами на закупівлю озброєнь, були: Японія – 3,3 млрд. дол., Тайвань – 3,8, Китай – 2,9, Таїланд – 2,7, Південна Корея – 2,7, Індонезія – 2,3 млрд. дол.⁶. Взагалі за останнє десятиріччя країни Східної і Південно-Східної Азії майже удвічі збільшили свої військові витрати.

Своєрідний “ренесанс” процесу озброєння в АТР після закінчення ери міжсистемного протистояння має декілька причин. По-перше, завершення біполярної конфронтації не призвело до встановлення регіональної стабільності. По-друге, дифузія військової сили в умовах регіоналізації посилила можливості виникнення конфліктних ситуацій, що характеризуються високим рівнем воєнно-політичної напруженості. Нарешті, це перспектива стратегічного суперництва двох основних центрів сили в АТР – США і Китаю. Відносини між двома тихоокеанськими державами, наочно ілюструє радник президента Дж. Буша молодшого з питань національної безпеки К. Райс: “Китай не є державою, яка схильна зберігати статус-кво, навпаки,

він хотів би змінити баланс сил в Азії на свою користь. Вже тільки це робить його стратегічним суперником Америки”⁷⁷.

Не менш болюче реагує на зміцнення потенціалу Китаю Токіо, котрий у відповідь посилює воєнно-політичне співробітництво з Вашингтоном. Одночасно у Японії зростають власні геополітичні та воєнно-стратегічні амбіції. Сьогодні Японія посідає друге місце серед країн світу за обсягом військових витрат, поступаючись тільки США. Розмір військових витрат, який дозволяє собі Управління національної оборони, перевищує 50 млрд. дол. Вирішуючи власну політичну дилему: чи рухатись шляхом “фукоку-рон” (концепція багатокрайни), чи віддати перевагу “кьокей-рон” (концепція могутніх збройних сил) Токіо поки що схиляється до першого варіанту розвитку. На думку японських стратегів намагання Японії досягти чогось більшого, ніж економічне зростання в умовах глобалізації призвело б тільки до втрати провідної ролі країни в АТР.

Зростання суперництва держав тихоокеанського стратегічного трикутника – США-КНР-Японії стимулює військово-політичну активність середніх і малих країн регіону. При цьому більшість з них, незважаючи на всілякі тертя з Вашингтоном, вважають за краще зберегти в АТР стратегічний статус-кво. Враховуючи можливість ремілітаризації Японії і реальність перетворення Китаю на ще одну супердержаву, азійські країни зацікавлені у збереженні в АТР військової присутності США та американо-японського альянсу як головного чинника регіональної безпеки. На переконання правлячих кіл країни Південно-Східної Азії, зокрема тих, що не користуються значною військовою допомогою США, зміцнення національної оборони шляхом модернізації збройних сил є оптимальним рішенням у нинішній воєнно-політичній ситуації. До цих країн-членів АСЕАН належать Малайзія, М'янма, Індонезія і В'єтнам. Решта країн асеанівської “десятки” у своїх намаганнях посилити власні оборонні можливості мають необхідні підстави сподіватися на відповідну підтримку США.

Досить складна конфігурація взаємовідносин в АТР з прогресуючою тенденцією економічної інтеграції об'єктивно посилює необхідність багатостороннього підходу до забезпечення регіональної стабільності та безпеки.

Практично всі країни АТР, що беруть участь в інтеграційних процесах, підтримують ідею розвитку багатостороннього регіонального діалогу з усього спектру проблем безпеки. На початку 90-х рр. США, переглядаючи настанови стратегічного планування в АТР, у якості одного з напрямів своєї політики намічали багатосторонні

консультації з наголосом на контроль над озброєннями та міри довіри. Таку лінію Вашингтон проводив і надалі, розглядаючи США як стабілізуючу силу у більш інтегрованому регіональному просторі.

Певну еволюцію зазнала і тихоокеанська стратегія Японії – стрижневого актора в АТР, чия зовнішня політика не є дзеркальним відображенням американської. Виступаючи у 1990 р. на зустрічі представників країн-членів АСЕАН, тодішній міністр закордонних справ Японії Т.Накаяма заявив про готовність Токіо взяти на себе більшу відповідальність, пов'язану з міжнародною безпекою, та відігравати більш активну роль у регіональній дипломатії.

Необхідно відмітити, що пропозиція Токіо розпочати регіональний діалог на основі механізмів АСЕАН стала одним із імпульсів, що сприяв створенню у 1992 р. Асеанівського регіонального форуму (АРФ). Наприкінці 90-х рр. у Токіо вважали, що Японія повинна зайняти більш чітку позицію на користь участі у колективній системі безпеки під егідою ООН та прагнути до “утворення регіонального режиму безпеки на засадах концепції кооперативної безпеки”⁸.

Аналіз цієї еволюції свідчить, що Японія сприяє формуванню стратегічного трикутника в якості заміни біполярної структури та опори регіональних відносин в АТР і розглядає японсько-американський союз як основу своєї політики безпеки. Одночасно Японія виходить з того, що успіх діалогу з питань безпеки у субрегіоні Східної Азії може бути досягнутий лише тоді, коли його рівноправними учасниками будуть усі тихоокеанські держави – США, Японія, Китай і Росія.

У 90-х рр. у регіональній політиці Китаю також відбувся певний поворот – від колишнього неприйняття багатосторонніх структур у галузі безпеки та економічного співробітництва до підключення до них і опрацювання власної концепції безпеки на основі співробітництва. Вважаючи пріоритетним забезпечення мирного оточення для модернізації країни, Китай, принципово відмовляючись від укладання воєнних союзів, прагне до співробітництва у галузі безпеки на дво- і багатосторонній основі. До цього слід додати, що останнім часом Китай займає позицію міцної підтримки багатосторонніх регіональних діалогів з безпеки та участі у них.

Самі китайські спеціалісти-міжнародники вважають, що умови для створення механізмів багатостороннього співробітництва у галузі безпеки (спільне розуміння безпеки, однаковість її гарантій для усіх, повага суверенітету, невтручання у внутрішні справи, врегулювання суперечок лише мирними засобами таке інше) ще не дозріли,

тому їх створення лишається справою майбутнього у міру зростання в АТР позитивних тенденцій.

Крім того китайські політологи висловлюють побоювання, що багатосторонні структури та режими безпеки можуть бути використані як колективні засоби тиску при рішенні спорів і протиріч. Дійсно, такі побоювання небезпідставні, якщо взяти до уваги деякі американські й японські викладки щодо можливості застосування сили для підтримання стабільності в АТР.

Важливо зазначити, що китайські аналітики, з одного боку, називають Китай і Росію провідними державами, які виступають за співробітництво у галузі безпеки, а з іншого, вважають, що у просуванні ідеї діалогового механізму чотирьох держав (Росії, США, КНР, Японії) найактивнішими є Росія і Японія. Позиції Південної Кореї із зазначеного питання відомі – її керівники завжди виступали за регіональний діалог, зокрема, у Східній Азії. Прикладом є пропозиції південнокорейської сторони розпочати мирну конференцію у складі шести держав: США, Росії, Японії, Китаю та двох Кореї. Показовими є також заяви МЗС Республіки Кореї про необхідність залучення Китаю, Японії, Росії і США у переговорний процес з метою зниження напруги на Корейському півострові. Про це також свідчать висловлювання Сеулу стосовно перспективи створення у Східному Сибіру спільними зусиллями Японії, Китаю, Росії і Південної Кореї зони економічного співробітництва.

Інституціональні аспекти регіональних відносин

На рубежі ХХ-ХХІ ст.ст. в АТР склалась базова конфігурація стратегічних відносин, а між великими державами досягнуто попередньої домовленості про незастосування військової сили для розв'язання взаємних протиріч. Відносини співробітництва регіональних країн з питань безпеки набули більш складного характеру, а спільність їх інтересів стала залежати від змісту конкретних проблем безпеки. Виникла ситуація, коли країни регіону одночасно співпрацюють і суперничають між собою, а їх спільні інтереси безпеки визначаються лише на основі підходів до конкретних проблем.

Зазначені тенденції у політиці країн Східної Азії призвели до появи низки паралельних неофіційних субрегіональних діалогових механізмів багатостороннього характеру: трьохсторонній форум з проблем безпеки у північно-тихоокеанському регіоні (Росія – США

– Японія); трьохсторонні консультації (США – КНР – Японія), діалог з безпеки у Північно-Східній Азії та інші. З 1997 р. проводяться міжурядові 4-х сторонні переговори з врегулювання на Корейському півострові за участю КНДР, РК, США і Китаю.

Перелік цих форумів і механізмів свідчить, що передумови формування багатосторонніх структур у сфері безпеки, що виникли внаслідок зрушень у політиці провідних регіональних держав у 90-ті рр., так і не були реалізовані.

Поки ще немає головного – механізму діалогової взаємодії чотирьох тихоокеанських держав – Росії, КНР, США, Японії. На просторі АТР діють “конкуруючі трикутники”, у рамках яких США і Японія підтримують діалоги окремо з Росією і окремо з Китаєм. Крім того, єдині міжурядові переговори з корейської проблеми проводяться у складі “четвірки”, хоча ця проблема безпосередньо пов'язана з безпекою Росії і Японії.

Серед перелічених вище форумів Асеанівський регіональний форум (АРФ) – єдина організація, котра незалежно від економічних, соціальних і ідеологічних відмінностей дозволяє проводити відкриті дискусії з питань регіональної безпеки, а також запроваджувати в життя ідеї превентивної дипломатії і миротворчості, транспарентності та укріплення мір довіри.

Під час проведення першого Форуму АСЕАН у липні 1994 р. членами цієї організації було 18 держав, а наразі її учасниками є 23 держави: 10 країн – членів АСЕАН, Австралія, Канада, Китай, Індія, Японія, КНДР, Республіка Корея, Монголія, Нова Зеландія, Папуа-Нова Гвінея, Росія, США і Євросоюз.

Утворення надійної структури безпеки – це унікальне явище в історії регіональних міжнародних відносин, де раніше були відсутні як традиції, так і досвід багатосторонньої дипломатії. Поява АРФ мала особливе значення, оскільки знаменувала початок переломного етапу у політичному мисленні лідерів регіону, продемонструвала зростаючу свідомість щодо налагодження колективної дискусії з актуальних проблем безпеки.

Представники АСЕАН, зазначивши, що зараз на перший план у якості загрози їхній безпеці та економічному розквіту висуваються неврегульовані територіальні суперечки й етнічні конфлікти, підкреслюють особливу небезпеку суперечки навколо островів Спратлі у Південно-Китайському морі, на які претендують чимало країн регіону.

Крім цього, держави-члени АСЕАН вважають АРФ новим засобом, який дає їм можливість укріпитися в якості регіонального цен-

тру сили та створити нову систему регіональної безпеки, тим більш що гельсінська модель з її інституційним підходом та наголосом на права людини абсолютно не влаштовує правлячі кола Асоціації.

Позарегіональні держави-учасниці Форуму влаштовує те, що АСЕАН виступила як рівновіддалений від основних центрів “майданчик” для проведення регулярних зустрічей і переговорів. Незаперечною перевагою АРФ є запозичений у АСЕАН механізм узгодження рішень і процедури, що гарантують неможливість для будь-якої країни чи групи країн нав'язувати якісь неприйнятні рішення.

Головним позитивним моментом утворення й функціонування АРФ є можливість для великих держав у багатосторонньому форматі взаємодіяти між собою. В умовах, коли відносини між США, Китаєм і Японією стали визначальним чинником стабільності в АТР, але цей “трикутник” ще не досяг взаєморозуміння у сфері безпеки, АРФ залишається єдиною структурою для обговорення зазначених питань.

Інституалізація АРФ у яких-небудь формах, зокрема на початкових етапах його діяльності не передбачається, і Форум поки що залишатиметься консультативною дорадчою організацією. І хоча деякі учасники АРФ бачать у ньому зародок ОБСЄ в АТР, його реальні функції і можливості свідчать не на користь цього порівняння.

З іншого боку, рівень військового співробітництва та стан оборонної промисловості країн АСЕАН унеможлиблює на даному етапі повноцінну воєнно-політичну інтеграцію в рамках асеанівської “десятки”. Стає очевидним, що АРФ у будь-якому разі не зможе замінити військову присутність США в АТР і американсько-японський альянс, який є важливим чинником стабільності та безпеки у регіоні. Усвідомлення цієї реальності лідерами більшості країн АСЕАН ілюструють слова прем'єр – міністра Сінгапуру Го Чок Тонга, який заявив, що “нам потрібна американська присутність у регіоні і час викидати США з Азії ще не настав.”

Економічний проект країн регіону – створення “Великої Східної Азії” за формулою АСЕАН + 3 (Китай, Японія, Південна Корея) наштовхується на сильний опір з боку Вашингтону, який розцінює його як антиамериканський. Враховуючи, що для азійської “трійки” США виступають у ролі головного торговельного партнера, створення Східно-азійського економічного співтовариства буде не легкою справою.

Таким чином, трьохполюсна конфігурація сил в АТР при домінуючій ролі США в економічній і військово-політичній сферах є об'єктивним відображенням стану підсистеми міжнародних відносин на початку ХХІ сторіччя. Подальша її трансформація залежатиме від

процесів інтеграції і глобалізації, які не залишають регіональним і по-зарегіональним суб'єктам іншої альтернативи, крім залучення до них.

ПОСИЛАННЯ

- ¹ Palmer N. The New Regionalism in Asia and the Pacific. – Toronto, 1991. – P.3; Rostow W. Regionalism in Global System // From Globalism to Regionalism. – Wash., 1993. – P.57; Deutsch K. On Nationalism. World Regions and the West. – Berlen – Oslo – Tromso, 1981. – P.112.
- ² IMF. Recent Development. 1999.
- ³ East Asia at a Crossroads – Challenges for ASEAN. – Hanoi, 1998. – P.27.
- ⁴ International Herald Tribune. – 1995. – July 8-9.
- ⁵ Шергін С.О. Азіатсько-Тихоокеанський регіон: проблеми і тенденції сучасного розвитку // Вісник Київського університету. Міжнародні відносини. – Вип. 5. – К., 1996. – С.23.
- ⁶ SIPRI. Yearbook, 1995. – P.493.
- ⁷ Rice C. Promoting the National Interest // Foreign Affairs. – January – February. – 2000. – P. 56.
- ⁸ Азиатско-Тихоокеанский регион в условиях глобализации. Тематический сборник. Дипломатическая академия МИД РФ. – М., 2001. – С.68.
- ⁹ Восток/Запад: Региональные подсистемы и региональные проблемы международных отношений. Учебное пособие/ Под редакцией А.Д. Воскресенского – М., 2002. – С.376.

Надійшла до редакції 09.01.2003